

Har män ett kollektivt ansvar för den strukturella underordningen av kvinnor?

– Kollektivt moraliskt ansvar ur ett feministiskt perspektiv

Abstract

The overarching aim of this essay is to analyze, from a feminist point of view, the moral responsibility for the structural oppression of women. In this discussion I focus on the issue of moral responsibility for sexual violence against women, such as rapes. I claim that a feminist theory of moral responsibility has to be based on a collectivist approach. I argue that men should be considered as collective moral responsible for the structural oppression of women. However, it is important that we analyze the interaction between actor and structure. Therefore, the position I defend does not imply that every man is individually moral responsible for every rape in the same extent as the specific individual perpetrator. On the other hand, what I do argue is that men as a group has a collective responsibility for actions that consolidate the patriarchal and sexist structures of society, which creates an increased capacity of action for specific individual men to commit oppressive actions against women, such as rapes. Further on I argue that it is reasonable to consider oppression and sexism in other spheres of society as an indirect support for sexual violence against women. Consequently I claim that the collective of men that should be considered as having a collective moral responsibility is constituted by those who support and reproduce the sexist and oppressive patriarchal structures in society.

Nyckelord: Kollektivt ansvar, moraliskt ansvar, feministisk teori.

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
2	En feministisk utgångspunkt	3
2.1	Ett patriarkaliskt samhällssystem	4
3	Kollektivt moraliskt ansvar	8
3.1	Diskussionen kring individuellt och kollektivt moraliskt ansvar	8
3.2	Argument för kollektivt moraliskt ansvar	10
3.2.1	Virginia Helds teori om kollektivt ansvar	12
3.2.2	Larry Mays teori om kollektivt ansvar	12
3.2.3	McGarys teori om kollektivt moraliskt ansvar	15
4	Har män ett kollektivt ansvar för den strukturella underordningen av kvinnor?	17
4.1	Mäns kollektiva moraliska ansvar	17
4.1.1	Kan män ses som ett kollektiv?	18
4.1.2	Att skada kvinnor som grupp	19
4.1.3	För vad har män ett kollektivt ansvar?	20
4.1.4	Problemet med aktörernas eventuella brist på medvetenhet om sina handlingars konsekvenser	24
4.1.5	Hur bör det kollektiva ansvaret distribueras inom gruppen?	28
4.2	Alternativa ståndpunkter	30
5	Slutsatser och sammanfattning	32

1 Inledning

Frågan som står i fokus i föreliggande uppsats är huruvida män som grupp har ett kollektivt ansvar för den strukturella underordningen av kvinnor i samhället. Särskild vikt kommer att ligga vid att diskutera det moraliska ansvaret för sexuellt våld mot kvinnor. Kvinnors livssituation begränsas av ett uppenbarligen ofta påtaligt hot om sexuellt våld, en företeelse som inte drabbar män i tillnärmelsevis lika hög grad. Låt oss därför ta oss an frågan vem eller vilka som bär det moraliska ansvaret för dessa handlingar samt dess följd effekter. Närmare bestämt har jag för avsikt att se närmare på huruvida det är relevant att diskutera frågan i termer av kollektivt ansvar samt problematisera vilka aktörer detta ansvar bör tillfalla. Är det endast de enskilda förtryckande männen, till exempel den ensamme våldtäktsmannen, som har ansvar för den skada som åsamkas kvinnor? Eller existerar det ett kollektivt moraliskt ansvar som sträcker sig utanför den enskilde aktören? Är det rimligt att hävda att män som grupp agerar på ett sådant vis att de ökar handlingsutrymmet för vissa individer att utföra våldtäkter mot kvinnor?

Jag kommer i första hand att argumentera för och problematisera ståndpunkten att alla män, under vissa betingelser, har ett kollektivt ansvar för förtryck mot kvinnor. Men en ståndpunkt av sådant slag reser ytterligare frågor. Är det rimligt att tillskriva individuella medlemmar i ett kollektiv moraliskt ansvar för en handling som endast en del av individerna i gruppen har orsakat? Är det rimligt att tillskriva ett kollektiv moraliskt ansvar för skadliga handlingar som de försummat att ingripa mot?

Syftet med uppsatsen är således att problematisera frågan om moraliskt ansvar vad det gäller förtryck, sexism, och våld mot kvinnor. Inom den feministiska teorin är just begrepp som patriarkatet, förtryck och sexism grundläggande. Diskussion berör dock främst, så vitt jag kan överblicka litteraturen, hur kvinnor underordnas och osynliggörs samt vilka uttryck detta tar sig i kvinnors liv. Processerna som upprätthåller och reproducerar den patriarkala samhällsordningen, det som inom feministisk teori brukar benämnas könsmaktsordningen, är således förhållandevis väl analyserade. Mer sällan problematiseras dock vilken roll män har vad det gäller moraliskt ansvar för detta sakernas tillstånd. Samtidigt finns en tämligen omfattande moralfilosofisk diskussion kring kollektivt moraliskt ansvar. Denna diskussion är dock framförallt, återigen så vitt jag kan förstå, inriktad på att diskutera kollektivt ansvar vad det gäller företag, stater, etc. Mitt syfte är att här sammanföra teorierna inom dessa båda filosofiska fält. En central del i uppsatsen är därför att knyta samman den feministiska analysen av kvinnors generella underordning med en plausibel teori om moraliskt ansvar. Den feministiska analysen av kvinnors underordning i samhället tjänar således som det exempel vilket diskussionen kring kollektivt moraliskt ansvar kommer att tillämpas på. Min förhoppning är att det kommer vara berikande för båda dessa filosofiska diskussioner att föra dem samman. Genom att ”korsbefrukta” diskussionerna med varandra är de också möjligt att teorierna kommer att ställas i

en annan dager. Möjligen får vi anledning att se på den feministiska teorin ur ett annat perspektiv om vi diskuterar den i relation till teorierna om kollektivt moraliska ansvar, och vice versa.

Uppsatsens disposition ser ut på följande vis. I kapitel två presenteras den feministiska teorin och därmed också det problem som senare ska diskuteras, det vill säga den strukturella underordningen av kvinnor i relation till män. Därefter presenteras, i kapitel tre, den moralfilosofiska diskussionen kring kollektivt moraliskt ansvar. Framställningen har inga anspråk på att något vis vara heltäckande eller representativ för debatten kring kollektivt ansvar. Istället läggs tonvikten vid de filosofer som tidigare diskuterat löst sammanhållna grupper ansvar, medan andra delar av debatten enbart berörs översiktligt. Det begränsade syftet är här istället att presentera teoretiska verktyg för att senare kunna analysera problemet. I kapitel fyra diskuteras dessa teorier i relation till det aktuella problemet. Frågan som står i fokus i detta kapitel är således hur skuld och ansvarsfrågan bör lösas utifrån de teoretiska redskap som tidigare presenterats. Här kommer jag också att argumentera för den ståndpunkt som jag anser vara mest rimlig, ta upp möjlig kritik mot denna ståndpunkt och diskutera andra möjliga ståndpunkter. Dessutom diskuteras vilka implikationer som den presenterade synen på moraliskt ansvar för med sig, här diskuteras exempelvis frågan om hur ansvar bör distribueras inom kollektivet. Slutligen, i kapitel sex, sammanfattas uppsatsens slutsatser.

2 En feministisk utgångspunkt

Uppsatsen har sin utgångspunkt i feministisk teori, närmare bestämt i första hand i vad som brukar kallas den andra vågens feminism. Denna inriktning representeras av tänkare som till exempel Kate Millett och Simone de Beauvoir. Könsskillnader är enligt dessa inte av naturen givna utan är socialt konstruerade. Millett fokuserar på hur män och kvinnor socialiseras in i en patriarkal ordning, vilket innebär att män generellt är överordnade kvinnor.¹ Detta tar sig konkret uttryck i det faktum att kvinnor generellt sett har sämre livsutsikter än män.² Den feministiska verklighetsbilden fokuserar inte i första hand på enskilda aktörer. Det bör dock påpekas att:

[E]n feministisk syn förnekar inte att kvinnor som enskilda individer kan ha makt i vissa situationer. Feminismen påstår däremot att generellt sett har kvinnor mindre makt än män. [...] Det finns en struktur av ojämlikhet mellan könen och den är synlig inom alla samhällsområden.³

Eller som Kjell Svensson uttrycker det: ”påståendet att kvinnor är underordnade män ska förstås som att den strukturella könsrelationen är sådan att den kvinnliga positionen värderas under den manliga positionen.”⁴ Med andra ord kan alltså kvinnoförtryck ses som ett system som lämnar ett antal sämre handlingsalternativ för kvinnor att välja mellan jämfört med män. Förtrycket mot kvinnor består alltså i de samlade begränsningar och hinder som kvinnor möter i samhället. Det är inte alltid en specifik aktör som utövar förtryck. Marilyn Frye menar snarare att det är ett nätverk av krafter som utövar förtryck och som likt en bur stänger inne kvinnor.⁵

Millett använder sig av ett utökat politikbegrepp som även inkluderar vardagliga privata relationer.⁶ Närmare bestämt menar Millett att kvinnor är underordnade så väl inom den politiska/ekonomiska sfären, familjsfären, den kulturella sfären, och till sist även genom våld mot kvinnor och sexuellt utnyttjande av kvinnor.⁷ I den här uppsatsen kommer fokus framförallt ligga vid

¹ Millett, Kate. [1970] 2005 ”Theory of Sexual politics” i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing. s. 37-60.

² Cudd, Ann E. – Jones, Leslie E. 2005. ”Sexism” s. 73-84 i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O. (red.) *Feminist Theory*. Blackwell Publishing.

³ Gemzöe, Lena, 2003. *Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag. s. 16.

⁴ Svensson, Kjell, 2004. ”Makt och kvinnors underordning” i *Tidskrift för politisk filosofi* nr 1 2004.

⁵ Frye, Marilyn, [1983] ”Oppression” i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing. s. 84-91. s. 84.

⁶ Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) 2005. *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing. s. 8-9.

⁷ Gemzöe 2003: 16-19.

det sistnämnda exemplet. Som redan nämnts begränsas kvinnors livssituation av ett underliggande hot om sexuellt våld, vilket är ett fenomen som inte alls drabbar män i lika hög grad. Men trots att fokus ligger vid detta exempel på kvinnoförtryck får vi för den sakens skull inte glömma att det bör ses som en del av en större helhet. Utgångspunkten i min analys är således feministisk så till vida att jag utgår ifrån grundantagandet att det på ett generellt plan råder ojämlikhet mellan könen.

2.1 Ett patriarkaliskt samhällssystem

Hur kan man då förklara denna ojämlikhet mellan könen? Låt oss se närmare på Kate Milletts idé om det patriarkala samhällssystemet. Millett menar att kvinnor är förtryckta just i egenskap av att vara kvinnor. Patriarkatet ”betecknar ett samhälleligt system som bygger på mäns dominans över kvinnor”.⁸ Vidare innebär patriarkatbegreppet att det finns en manlig kontroll över varje aspekt av det privata och offentliga livet:⁹

[O]ur society, like all other historical civilizations, is a patriarchy. [...] every avenue of power within society, including the coercive force of the police, is entirely in male hands. As the essence of politics is power, such realization cannot fail to carry impact.¹⁰

Ibland används termen sexism för att beteckna kvinnoförtryck. Sexism är ett komplext fenomen som kan definieras på en rad olika vis.¹¹ Jag utgår ifrån Cudd och Jones definition som går ut på att sexism bör ses som:

A systematic, pervasive, but often subtle, force that maintains the oppression of women, and that is at work through institutional structures, in interpersonal interactions, and the attitudes that are expressed in them, and in the cognitive, linguistic, and emotional processes of individual minds.¹²

Det patriarkala, eller om man så vill sexistiska, samhällssystemet bygger i hög grad på, och hålls uppe genom, att föreställningar om kön internaliseras i individerna under uppväxten. Den teoretiska förståelsen av hur identiteter skapas går dock tillbaka till de Beauvoir, även om inte de Beauvoir bokstavligen använde sig av patriarkatbegreppet. De Beauvoir lade stort fokus vid hur identiteter skapas samt hur dessa begränsar i första hand kvinnors liv. Hon hävdade att identiteter är

⁸ Gemzöe 2003: 46.

⁹ Cudd – Andreassen 2005: 8-9.

¹⁰ Millett [1970] 2005: 38.

¹¹ Cudd – Andreassen 2005: 71.

¹² Cudd – Andreassen 2005: 72.

dikotomiskt sammankopplande till varandra. Identiteter består dels av en positiv identitet som innehar olika egenskaper, och dels av en negativ identitet som präglas av avsaknad av dessa egenskaper. Kvinnans identitet har på ett sådant sätt beskrivits i termer av frånvaro, medan mannens egenskaper har setts som karaktäristiskt för det allmänmänskliga. De Beauvoir uttrycker det enligt följande:

[H]on är inget annat än det som mannen bestämmer [...] Hon bestäms och särskiljs i förhållande till mannen, inte han i förhållande till henne; hon är det oväsentliga gentemot det väsentliga. Han är subjektet, han är det Absoluta, hon är den Andre.¹³

Dessa könsidentiteter förhindrar kvinnors möjligheter till förverkligande av sig själva, enligt de Beauvoir. Millett å sin sida understryker att könsidentiteterna används som maktinstrument av patriarkatet. Cudd och Andreassen menar att ”gender differences (masculinity and femininity) are, on her [Millett’s] view, ideological constructs that were fabricated so as to ensure women’s subordination to men.”¹⁴ Millett poängterar dock att patriarkatet har en arsenal av implicita och explicita maktmedel för att hålla kvinnor underordnade. Dels ett förtryck som ofta upplevs som osynligt och tenderar att förstärkas genom vårt bruk av språket och kulturella mönster som nedvärderar kvinnor. Dels ett mer explicit utövande av makt som kommer till uttryck i trakasserier, hot om våld, och i sin yttersta form – sexuellt våld i form av våldtäkter. Millett uttrycker det enligt följande:

Patriarchal force also relies on a form of violence particularly sexual in character and realized most completely in the act of rape. The figures of rapes reported represent only a fraction of those which occur, as the “shame” of the event is sufficient to deter women from the notion of civil prosecution under the public circumstances of a trial.¹⁵

De skador som förekomsten av sexuellt våld mot kvinnor innebär ökar således i omfattning i och med att samhället tenderar att skuldbelägga offren. Den patriarkala könsmaktsordningen hålls också uppe genom att kvinnor står i ekonomisk beroendeställning till män. Detta sammantaget är uttryck för mäns strävan efter makt och kontroll över kvinnor.

Patriarkatet ska förstås som en social struktur, det bör framhållas att det är en teori som pekar ut generella mönster. Således är det viktigt att poängtera att ”[i]dén om hur patriarkatet existerar i vårt samhälle är inte detsamma som att alla män förtrycker alla kvinnor, eller av varje enskild man måste betraktas som en fiende.”¹⁶ Emellertid bör det dock poängteras att enligt Millett ”har alla män fördelar av att vi lever i ett patriarkat, då det som män ger dem makt över kvinnor.”¹⁷ Eller som Marilyn Frye uttrycker det:

¹³ De Beauvoir, Simone. [1948] 2002. *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts. s. 26.

¹⁴ Cudd – Andreassen 2005: 9.

¹⁵ Millett [1970] 2005: 38.

¹⁶ Gemzöe 2003: 56.

¹⁷ Gemzöe 2003: 46.

Women are oppressed, *as women*. Members of certain racial and/or economic groups and classes, both male and the females, are oppressed *as* members of those races and/or classes. But men are not oppressed *as men*.¹⁸

Patriarkatet utgör alltså ett system som tränger så djupt in i de mänskliga sociala relationerna, och föreställningarna om hur män och kvinnor bör leva och vara, att själva systemet ofta upplevs som osynligt för de enskilda aktörerna. Således är det inte självklart att associera patriarkatet med maktutövning:

We are not accustomed to associate patriarchy with force. So perfect is its system of socialization, so complete the general assent to its values, so long and so universally has it prevailed in human society...¹⁹

Millett menar att underordningen av kvinnor kan bli så pass plågsam för dem själva att inse att den leder till förträngning: "Some find their subordinate position so hard to bear that they repress and deny its existence."²⁰ Även de Beauvoir menade att den diskriminering som könsidentiteterna ger upphov till är svår att urskilja:

[A] difficult matter for man to realize [is] the extreme importance of social discriminations which seem outwardly insignificant but which produce in woman moral and intellectual effects so profound that they appear to spring from her original nature.²¹

Det omedvetna förtrycket är således utbrett och kan vara svårt att urskilja. Cudd och Jones anser att människor i hög grad styrs av omedvetna psykologiska mekanismer. Bland annat vad det gäller exempelvis vem som bör göra olika sysslor i hemmet eller vem som bör föra familjens talan i olika sammanhang. Detta ligger så djupt rotat i oss att vi oftast inte ser det själva. Men detta system tenderar dock att systematiskt drabba och missgynna kvinnor, medan det samtidigt gynnar män.²² Cudd och Jones menar att på samma vis som kvinnor kan bli förtryckta utan att veta om det kan även män agera förtryckande utan veta om det:

[T]here are unconscious attitudes and beliefs that allow persons in positions of power unconsciously to prefer men to women when social rewards are distributed, and yet not to see themselves or be seen as applying sexist standards.²³

¹⁸ Frye 2005: 90.

¹⁹ Millett [1970] 2005: 47.

²⁰ Millett [1970] 2005: 54.

²¹ De Beauvoir, Simone. [1948] 2005 "Introduction from *The Second Sex*" i Cudd, Ann E. – Andreassen, Robin O., (red.) 2005. *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing. s. 27-37. s. 33.

²² Cudd – Andreassen 2005: 79.

²³ Cudd – Andreassen 2005: 79.

Det omedvetna förtrycket är alltså allt annat än harmlöst. Den ständigt pågående reproduktionen av könsmaktsordningen skapar hinder för kvinnor vad det gäller deras möjligheter att förverkliga sig själva. Exempelvis kan det omedvetna förtrycket bidra till en stereotypisering och objektifiering av kvinnor, exempelvis genom schablonartade karaktäriseringar av kvinnor i media och kultur där de reduceras till ett sexuella objekt. Denna stereotypiserade bild av kvinnor kan i förlängningen göra att kvinnor åtnjuter mindre respekt och behandlas sämre, deras handlingsutrymme i relation till män minskar. Sandra Bartky har hävdad att detta också utgör ett psykologiska förtryck som tär på kvinnor och skadar deras självbild.²⁴

Jag menar dock att könsmaktsordningen inte bör ses som en objektiv konstruktion som existerar frånskild samhällets individer. Teoretiskt skulle man dock möjligen kunna tänka sig att strukturellt förtryck skulle kunna vara av det slaget att det överhuvudtaget inte utövas av någon specifik aktör. Således skulle man anta att det strukturella förtrycket endast existerar på grund av till exempel slumpen eller av traditioner, med andra ord utan att någon specifik aktör *de facto* agerar för att upprätthålla och reproducera de förtryckande strukturerna. Det ter sig dock så som jag ser det långsökt att det skulle vara fallet vad det gäller strukturellt förtryck av kvinnor. Är det verkligen möjlighet att strukturellt förtryck mot kvinnor endast uppkommit likt manna från himmelen på så många platser, vid så många tillfällen i historien och i så många olika samhällssfärer? Min utgångspunkt är istället att könsmaktsordningen rimligen upprätthålls och reproduceras genom handlingar som utförs av individer eller grupper i samhället. Därför borde ju också det vara relevant att diskutera vilka som bär ansvaret för könsmaktsordningens existens och dess negativa följder för kvinnors liv.

Sammanfattningsvis utgår alltså den feministiska teorin ifrån att män som grupp är överordnande kvinnor som grupp. Trots att kvinnoförtryck och den patriarkala samhällsordningen är grundbultar inom den feministiska teorin är de som utövar förtrycket över kvinnor, det vill säga män, förvånansvärt anonyma inom den feministiska teorin. Jag menar dock att mannens roll som utövare av olika former av förtryck, och det moraliska ansvar som därmed är sammankopplat med dessa handlingar, bör problematiseras. Vilket moraliskt ansvar har män som kollektiv för det förtryck som utövas mot kvinnor? För att besvara denna fråga ska vi i nästa kapitel diskutera teorier om kollektivt moraliskt ansvar.

²⁴ Bartky, Sandra, [1990] 2005. "On Psychological Oppression" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing. s. 107.

3 Kollektivt moraliskt ansvar

Vi lämnar för tillfället den feministiska teorin och ser istället närmare på de moralfilosofiska teorierna om kollektivt ansvar. Inledningsvis diskuteras översiktligt vad det innebär att vara moraliskt ansvarig. Vidare tar jag upp de invändningar som rests emot ståndpunkten att kollektiv kan tillskrivas moraliskt ansvar. Därefter redogör jag för hur de som förfäktat ståndpunkten att kollektiv kan vara moraliskt ansvariga har bemött denna kritik och hur de utvecklat sina teorier. Här ligger ett särskilt fokus på de filosofer som diskuterat kollektiv som har inte har någon formellt organiserad struktur. Dessa representeras av Virginia Held, Larry May och Howard McGary.

Innan vi går vidare vill jag dock göra några förtydliganden. Det kan vara på sin plats att poängtera att jag i de följande avsnitten diskuterar *moraliskt* ansvar, vilket naturligtvis bör särskiljas från andra typer av ansvar, exempelvis juridiskt eller psykologiskt ansvar.

3.1 Diskussionen kring individuellt och kollektivt moraliskt ansvar

Innan vi diskuterar kollektivt ansvar bör vi dock ägna några ord kring vad det innebär att vara individuellt moraliskt ansvarig. Att vara moraliskt ansvarig innebär att förtjäna till exempel beröm eller klander för att ha utfört en handling, eller för att ha underlåtit att utföra en handling.²⁵ Teorier om moraliskt ansvar uppehåller sig i första hand kring frågor angående under vilka omständigheter en aktör kan tillerkännas moraliskt ansvar. Exempelvis diskuteras hur moraliskt ansvar kan härledas ur handlingar som utförts av den fria viljan och vilken påverkan yttre omständigheter har på en persons moraliska ansvar. På ett mer generellt plan diskuteras sålunda frågor kring huruvida aktörer överhuvudtaget anses vara möjliga att utsätta för bedömningar om moraliskt ansvar på basis av hur de har handlat.²⁶ Min utgångspunkt är att individer agerar utifrån den fria viljan. Således menar jag att det är möjligt att ställa personer till ansvar i den mån de har haft möjlighet att utföra ett fritt val.²⁷

²⁵ Eshleman, Andrew, 2004. “-Moral Responsibility”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2004 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2004/entries/moral-responsibility/>.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

Teorier om kollektivt ansvar däremot diskuterar istället i vilken mån, samt under vilka förutsättningar, olika former av kollektiv kan tillerkännas moraliskt ansvar. Av olika anledningar har man alltså funnit skäl att argumentera för en utvidgning av det moraliska aktörskapet ifrån att grunda sig i personliga individer till kollektiv. Den huvudsakliga stötstenen ligger naturligtvis i frågan huruvida kollektiv över huvud taget kan ha moraliskt ansvar.

Låt oss se närmare på den kritik som riktats mot föreställningen om kollektivt ansvar. För det första har kritiker av kollektivt ansvar hävdats att en sådan syn kränker individens autonomi. De ställer följande fråga: är det rimligt att ställa hela kollektiv till svars för handlingar som enbart en begränsad del av gruppen utfört?²⁸ Kritiker har menat att kollektivt ansvar hotar de individer som faktiskt inte har varit delaktiga i kollektivets handlande och således inte har agerat felaktigt. Problemet är alltså att man riskerar att skuldbelägga de som *de facto* inte är delaktiga i handlingen men likväl tillhör kollektivet. Bland andra har Sverdlik och Lewis uttryckt att det är orättvist att tillskriva ansvar till ett helt kollektiv för vad endast en del av gruppen gjort.²⁹ Lewis menar således att endast individer kan vara moraliskt ansvariga, och att ingen individ kan vara ansvarig för vad någon annan gör.³⁰ Detta är naturligtvis ett argument som försvararen av kollektivt ansvar måste bemöta. Ty det ter sig orimligt att ställa de individer som inte handlat orätt till ansvar för vad hela kollektivet har gjort. Försvararen av kollektivt ansvar måste således antingen argumentera för att faktiskt hela kollektivet har ett ansvar, eller påvisa hur de ”oskyldiga” individerna kan särskiljas ur kollektivet.

Den andra huvudsakliga kritiken går ut på att kollektiv inte kan tillskrivas ansvar eftersom de saknar gemensamma intentioner. Så som jag förstår det bygger argumentationen på att kollektivt ansvar förutsätter kollektivt handlande, och handlingar förutsätter i sin tur intentioner. Med utgångspunkten att endast individer kan ha intentioner omöjliggörs således kollektivt handlande. Dessa kritiker mot kollektivt ansvar, till exempel Weber och Downie, menar att kollektiv inte kan forma intentioner till grund för handlingar. Eftersom individer inom ett kollektiv inte kan ha gemensamma intentioner kan inte heller kollektiv tillskrivas ansvar, hävdar de. Deras argument går helt enkelt ut på att: ”[c]ollectives do not have moral faults, since they don’t make moral choices, and hence they cannot properly be ascribed moral responsibility.”³¹ För att sammanfatta det hela: om det inte finns några intentioner bakom handlingarna, och kollektivet således inte gjort något moraliskt val, kan de alltså inte tillskrivas moraliskt ansvar.

²⁸ Smiley, Marion, 2005. “Collective Responsibility”, i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2005 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2005/entries/collective-responsibility/>>.

²⁹ Lewis, H. D. [1948] 1991. “Collective responsibility”. i May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) 1991. *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers. s. 17-35.

³⁰ Ibid.

³¹ May, Larry – Hoffman, Stacey, 1991. “Introduction” i May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers. s. 5-6.

Likaledes menar andra kritiker att moraliskt ansvar måste grunda sig ”bad intentions”.³² Eftersom man inte anser att kollektiv kan ha intentioner så kan kollektiv således inte heller ha kollektivt ansvar. En sådan ståndpunkt har förfäktats av Narvesson som menar att: ”The basic bearer of responsibility is individuals, because that is all there is – nothing else can literally be the bearer of full responsibility.”³³ Försvarare av det kollektiva ansvarsbegreppet har dock argumenterat mot att avsaknaden av kollektiva intentioner skulle omöjliggöra kollektivt ansvar. Torbjörn Tännsjö har försvarat uppfattning om kollektivt ansvar på så vis att han menar att: ”kollektivet kan ha fri vilja åtminstone i den meningen att hade de haft andra önsknningar och trosföreställningar så hade de också handlat annorlunda.”³⁴ Detta leder oss in på frågan huruvida det är möjligt att särskilja kollektivet som sådant ifrån de individer som konstituerar kollektivet, och därmed definiera ett kollektiv som det är relevant att tillskriva moraliskt ansvar.³⁵ Torbjörn Tännsjö hävdar att det är möjligt att kollektivet kan ha ett gemensamt ansvar trots att de enskilda individerna inom kollektivet inte har det.³⁶ Med andra ord menar han alltså att kollektivt ansvar är något kvalitativt annorlunda än summan av individernas ansvar. Det är dock en ståndpunkt som kritiserats, bland annat av Ingmar Persson. Persson menar att det är ”helt opåkallat att särskilja kollektivet som en agent vilken har en handlingsförmåga som är oberoende av handlingsförmågan hos de personer som konstituerar kollektivet.”³⁷ Och vidare: ”Inte kan ett kollektiv göra andra rationalitetsbedömningar än de som de konstituerande personerna gör.”³⁸ Således menar Persson att ett kollektiv inte kan bära ansvar när ingen av de personer som ingår i kollektivet gör det.³⁹ För att sammanfatta det hela går alltså den huvudsakliga kritiken ut på att kollektiv inte kan tillskrivas moraliskt ansvar i och med att kollektiv inte har någon egen särskiljbar mental kapacitet att utveckla intentioner och utföra handlingar.

3.2 Argument för kollektivt moraliskt ansvar

Låt oss se närmare på hur de som förfäktat ståndpunkten att kollektiv kan ha moraliskt ansvar har argumenterat. Försvararna av kollektivt ansvar påpekar först och främst att det finns en uppenbar poäng i det faktum att vi intuitivt tillskriver

³² Narvesson, Jan. 2002. ”Collective Responsibility” i *The Journal of Ethics*. Nr 6, 2002. *Kluwer Academic Publishers*. s. 179–198.

³³ Narvesson 2002: 179.

³⁴ Tännsjö, Torbjörn, 2004. ”Svar till Ingmar Persson” i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 03 2004. s. 58.

³⁵ Smiley 2005.

³⁶ Tännsjö, Torbjörn, 2003. ”Kollektiv skuld” i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 3 2003. s. 23–35

³⁷ Persson, Ingmar, 2004. ”Tännsjö om kollektiv skuld” i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 03 2004 s. 56.

³⁸ Persson 2004: 57.

³⁹ Ibid.

kollektivt ansvar för olika typer av handlingar.⁴⁰ I det vardagliga språket riktar vi ofta ansvar mot olika former av kollektiv, så som stater, företag och idrottslag. Idén om kollektivt ansvar ter sig alltså, åtminstone i vissa fall, intuitivt tilltalande.

Vilka krav bör då en grupp uppfylla för att kunna räknas som ett kollektiv som kan tillskrivas ansvar för sina handlingar? Det vanligaste, och kanske också minst kontroversiella, tillvägagångssättet att argumentera för kollektivt ansvar utgår ifrån att man ställer några förhållandevis strikta krav på hur ett kollektiv bör se ut. Något förenklat brukar man argumentera på följande vis. För det första ställer man som krav att kollektivet i fråga måste ha procedurer för beslutfattande. Kravet på en beslutsfattande institution är i viss mån ett sätt komma undan kritiken att kollektiv saknar intentioner och kapacitet att utföra handlingar. Genom att man tillsammans tar beslut genom gemensamma beslutsprocedurer bestämmer kollektivet hur det avser att handla, tänker man sig. Individernas intentioner aggregeras genom beslutsprocessen till gemensamma kollektiva intentioner.⁴¹ Dessutom reser man ibland krav på att individerna som utgör kollektivet aktivt ska ha sökt medlemskap. På så vis försöker man också att undvika kritiken om att "oskyldiga" individer inom kollektivet ska tillskrivas ansvar för handlingar som endast en del av kollektivet har gjort sig skyldiga till. Utifrån den här typen av argumentation har man till exempel hävdat företags, stater och föreningsars kollektiva moraliska ansvar.⁴²

Så som jag ser det finns det fyra möjliga ståndpunkter i frågan om kollektivt ansvar. Den första ståndpunkten går ut på att kollektiv helt enkelt inte kan tillskrivas ansvar, eftersom man anser att endast individer kan vara moraliskt ansvariga. Den andra ståndpunkten är den nyss diskuterade, det vill säga att explicita krav ställs på gemensamma beslutsprocedurer och medlemskap. Män som grupp saknar uppenbarligen gemensamma beslutsprocedurer för att i förväg bestämma sitt agerande mot kvinnor. Inte heller är det en form av kollektiv som medlemmarna frivilligt har sökt medlemskap i. Det ter sig dock uppenbart att vi behöver en annan slags lösning på problemet med kollektivt ansvar i vårt fall. I den mån män kan ses som ett kollektiv är det av allt att döma av en helt annan struktur än de nyss nämnda kollektiven som har en viss grad av tydlig inre organisering. Vidare går den tredje ståndpunkten ut på att kollektivt moraliskt ansvar bygger på kollektiva intentioner.⁴³ Det är i och för sig fullt möjligt att denna teoribildning är tillämplig i det aktuella fallet. Emellertid har jag istället för avsikt att ta mig an problematiken utifrån en fjärde position, nämligen en ståndpunkt som utgår ifrån löst organiserade kollektiv och dess strukturella förutsättningar.

⁴⁰ Held, Virginia, 1970. "Can a Random Collection of Individuals be Morally Responsible?" i *The Journal of Philosophy*, Vol. 67, No. 14 (Jul. 23, 1970). s. 472.

⁴¹ May – Hoffman 1991; Smiley 2005.

⁴² May – Hoffman 1991 sid. 2-3, Smiley 2005.

⁴³ Denna ståndpunkt förfäktas t.ex. av Bratman och Gilbert.

3.2.1 Virginia Helds teori om kollektivt ansvar

Virginia Held är den filosof som drivit den kanske mest radikala synen på kollektivt ansvar. Held diskuterar särskilt de kollektiv som saknar gemensamma beslutsmetoder. Hon menar att kollektivt ansvar kan tillskrivas slumpmässigt sammansatta individer ("a random collection of individuals").⁴⁴ Så som jag förstår Held menar hon med detta begrepp exempelvis en grupp människor som råkar befinna sig på en viss plats vid samma tillfälle där de bevittnar en viss händelse. Det är alltså en typ av grupp som inte har mer gemensamt än att de tillsammans skulle ha kunnat ingripa. Det kan till exempel röra sig om främlingar som står och tittar på medan ett övergrepp begås. Held tänker sig att var och en av dem som ser på inte skulle kunna klara av att ingripa, de är således inte personligt moraliskt ansvariga. Däremot skulle de kunnat ingripa tillsammans som ett kollektiv. Hon menar därför att kollektivet kan ha ett moraliskt ansvar för att underlåtit att förhindra de skadliga handlingar som utförts. Kollektivet är sålunda moraliskt ansvarigt på så vis att det skulle ha kunnat ingripa och tillsammans ha gjort något för att hindra det inträffade.⁴⁵

Det råder naturligtvis inga tvivel om att det ter sig svårare att hålla en grupp av den sorten kollektivt ansvarig jämfört med en mer tydligt organiserad grupp där det finns väldefinierade beslutsprocedurer. Men Held poängterar att ett kollektiv av slumpmässigt sammansatta individer, om de underlåtit att ingripa i en orätt handling, har ett ansvar för att kollektivet inte har transformerat sig till en fastare grupp som skulle ha kunnat ingripa.⁴⁶

3.2.2 Larry Mays teori om kollektivt ansvar

Larry May är en av de drivande tänkarna bakom ståndpunkten att löst sammanfogade grupper kan ha ett kollektivt moraliskt ansvar. Till skillnad ifrån Held fokuserar dock inte May på grupper som är fullständigt slumpmässigt sammansatta. Istället diskuterar May kollektiv som har ett visst mått av gruppsolidaritet, exempelvis en mobb. De grupper som May är intresserad av är dock alltså även dessa sådana som saknar gemensamma beslutsprocedurer. Vad som skiljer det kollektiv som May kallar för mobben ifrån Helds slumpmässigt sammansatta individer är således gruppsolidariteten. Helds kollektiv "råkar" bara vara på samma plats, till mobben däremot söker sig individerna i solidaritet gentemot en gemensam fiende.⁴⁷

May har försökt att finna en alternativ lösning på problemet med att kollektiv i vissa sammanhang anses sakna intentioner. May menar att kollektiv inte behöver

⁴⁴ Held 1970.

⁴⁵ May – Hoffman 1991: 7.

⁴⁶ Held 1970.

⁴⁷ May, Larry. 1987. *The Morality of Groups – Collective Responsibility, Group-Based Harm, and Corporate Rights*. Notre Dame: University of Notre Dame Press. s. 81.

ha gemensamma intentioner för att utföra kollektivt handlande och därmed tillskrivas kollektivt ansvar. Istället försöker han att finna en sorts medelväg mellan den kollektivistiska och den individualistiska uppfattningen. May presenterar därför vad han kallar för en interdependansteori. Den går ut på att det existerar en sorts intentioner som inte kan härledas till någon specifik individ inom gruppen, utan dessa skapas i kollektivets relationer till varandra.⁴⁸ Dessa intentioner är gruppbaseade så till vida att dess existens är beroende av relationerna inom kollektivet, men det innebär inte för den sakens skull att de så att säga ”står över” individerna och ej heller att varje individ instämmer i dessa intentioner. Dessa intentioner går alltså inte att härleda tillbaka till de enskilda individerna, intentionerna har snarare skapats ur själva gruppstrukturen.⁴⁹ Gruppolidaritet är alltså en central del av Mays försvar för kollektivt ansvar:

[I]f a group has enough understanding of its common interests it may come to form a collective consciousness that allow the group to feel pride or shame for the group's conduct.⁵⁰

Utifrån Mays teori kan alltså ett kollektiv vara moraliskt ansvarigt även om det saknar beslutsprocedurer.⁵¹ Kollektivets solidaritet och gemensamma intresse håller gruppen samman på så vis att den strävar mot ett gemensamt mål, därmed är det alltså rimligt att tala om att gruppen faktiskt agerar.⁵² Vidare menar May att kollektivets solidaritet ofta grundas i relation till en gemensam fiende.⁵³ May uttrycker det enligt följande: ”The awerness of the Other creates a common interest for each member of the group.”⁵⁴

May har två krav som ett kollektiv måste uppfylla för att kollektivet ska kunna tillskrivas ansvar. Det första kravet, som i hög grad bygger på Sartres relationsteori,⁵⁵ innebär att individerna som bildar kollektivet måste vara relaterade till varandra på ett sådant vis att de möjliggör för varandra att utföra en typ av handlingar som de inte hade kunnat utföra på egen hand.⁵⁶ Om individerna inte hade varit en del av kollektivet så hade de alltså inte kunnat agera på ett sådant vis som de gör. Mays andra krav är att “some individuals are authorized, or appear to be authorized, to represent their own actions as the actions of the group as a whole.”⁵⁷ Med andra ord fungerar några av individerna i kollektivet på så vis som kollektivets representanter och agerar å kollektivets vägnar. Det bör dock poängteras att May inte anser att dessa individer behöver ha getts något formellt

⁴⁸ May 1987.

⁴⁹ Smiley 2005.

⁵⁰ May – Hoffman 1991: 3.

⁵¹ May – Hoffamn 1991: 6.

⁵² May 1987: 38.

⁵³ May 1987: 39-40.

⁵⁴ May 1987: 39.

⁵⁵ May 1987: 33.

⁵⁶ May 1987: 55.

⁵⁷ Ibid.

bemyndigande, ty May menar att det räcker att de "appear to be authorized".⁵⁸ Gruppmedlemmarnas agerande kan sanktioneras av kollektivet utan att så skett genom kollektivt beslutsfattande. För att beskriva denna process använder May begreppet "apparent authority", med detta menar han att det skapas underförstådda krav på att individerna inom kollektivet ska agera på ett visst vis i egenskap av sin grupptillhörighet.⁵⁹ May menar alltså att trots att ett kollektiv inte i bokstavig mening har gemensamma intentioner så kan individerna vara relaterade till varandra på ett sådant vis att det är relevant att tillskriva gruppen i fråga kollektivt moraliskt ansvar. Sammanfattningsvis, trots att ett kollektiv inte har beslutsprocedurer kan alltså gruppsolidariteten skapa relationer inom gruppen till grund för kollektivt handlande.⁶⁰

Som jag tidigare visat innebär den feministiska teorins ståndpunkt att det existerar ett förtryck som inte alltid uppfattas som förtryck, varken av förövaren eller av offret. Är det då möjligt att ha kollektiv skuld i någonting som man överhuvudtaget inte är medveten om att man är delaktig i? May erbjuder ett svar på frågan, som återigen är inspirerat av Sartre. May menar att medlemmarna i kollektivet inte nödvändigtvis behöver vara medvetna om de intentioner som skapas inom ett kollektiv. Gruppsolidaritet förutsätter inte kollektivt självmedvetande, menar May.⁶¹ Detta förklarar May åter genom att dra paralleller till hur en mobb fungerar. May menar att medlemmarna i mobben som kollektiv är bärare av "pre-reflective intentions", dessa intentioner bestämmer inte exakt individens agerande, snarare motiverar de individen att delta i ett kollektiv där man tillsammans agerar. May exemplifierar med mobben som stormade Bastiljen under franska revolutionen 1789. Han menar att "the members did not necessarily come into the street in order to carry out some definite task, but in order to find others who shared their attitudes toward the king."⁶² Det ter sig så som jag ser det rimligt att tänka sig att inte var och en av dem som deltog i stormningen av Bastiljen på förhand hade en intention att agera på så vis, utan att intentionerna bakom agerandet föddes inom kollektivet då de samlats. Likaledes ter det sig snarare rimligt att tänka sig denna typ av händelse som en kollektiv handling än som ett aggregat av ett antal enskilda handlingar. May konkluderar därför att:

The people in mobs could thus have intentions which drive them toward concerted action without being aware of having these intentions personally.⁶³

För att sammanfatta det hela, individernas "pre-reflective intentions" motiverar dem att agera i den grupp de känner solidaritet med, i gruppen föds sedan intentioner till kollektivt handlande. Dessa intentioner är således annorlunda än vad individernas intentioner skulle ha varit om de inte tillhört kollektivet. Om jag

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ May 1987: 44.

⁶⁰ May 1987: 74.

⁶¹ Detta är för övrigt en ståndpunkt som delas av McGary.

⁶² May 1987: 61.

⁶³ May 1987: 64.

förstår det rätt menar alltså May att det inte finns kollektiva intentioner bokstavligen talat på samma vis som individer har intentioner, snarare menar han att det i kollektivet skapas intentioner hos individerna som är avhängiga relationerna inom kollektivet. Eftersom dessa intentioner skapats inom kollektivet bör de *ses som om* de var kollektiva intentioner.⁶⁴

På vilket sätt kan då kollektiv orsaka skadliga handlingar som de också är relevant att ställa kollektivet till ansvar för? May menar att medlemmarna i ett kollektiv kan bidra till orätta handlingar orsakade av kollektivet på tre vis. För det första genom att direkt delta i handlingar som skadar andra. För det andra, indirekt genom att stödja, främja och underlätta för de inom kollektivet som direkt utför handlingarna. För det tredje genom att resterande delen av kollektivet underlåter att ingripa i de direkt skadliga handlingar som en del av kollektivet begår.⁶⁵ Dessutom menar May att delade attityder hos individerna bidrar till att hålla kollektivet samman, en åsikt som han delar med McGary. Ett kollektiv kan därför vara ansvarigt för sina attityder i den mån som de skadar och begränsar andra människors livsvillkor.⁶⁶ Således har hela kollektivet skuld för de handlingar som bara utförs av en del av kollektivet om resten av kollektivet indirekt stöder eller inte ingriper i dessa handlingar.⁶⁷

3.2.3 McGarys teori om kollektivt moraliskt ansvar

Howard McGary anser, liksom Larry May, att moraliskt ansvar kan tillskrivas löst sammansatta grupper. McGarys argumentation sammanfaller i stora stycken med Mays. Det finns dock vissa specifika element i McGarys argumentation som jag vill lyfta fram. McGary menar att kollektivt ansvar bör tillskrivas grupper där medlemmarna inom kollektivet drar nytta av sin grupptillhörighet på bekostnad av dem som står utanför gruppen. Marion Smiley sammanfattar McGarys syn på dessa kollektiv enligt följande:

In these groups, McGary contends, mutual benefits, as well as practices that may unbeknownst to those who participate in them maintain forms of oppression such as racism and sexism, signal group solidarity of the sort relevant to collective responsibility.

McGary påpekar dock att i det här fallet behöver det inte röra sig om ekonomisk nytta utan kan även gälla känslomässiga fördelar, till exempel att man känner trygghet. McGary menar dock att huvudpoängen är att dessa fördelar tillkommer gruppmedlemmarna på andra kollektivs bekostnad:

⁶⁴ May 1987: 64-65.

⁶⁵ May 1987: 75.

⁶⁶ Smiley 2005.

⁶⁷ May 1987: 74-75.

[W]hen the powerful group is oppressive and the emotional feelings of security that group members feel contribute to the disadvantage and oppression of members of other groups, it does [warrant liability].⁶⁸

Dessutom försöker McGary på ett tydligare vis konkretisera individens ansvar inom kollektivet. McGary menar att följande krav ska vara uppfyllda om en individ X inom ett kollektiv kan tillskrivas ansvar för en felaktig handling P som utförts av kollektivet:

X knows or should have known about P.

X identifies or has solidarity with those engaged in P or X does not sufficiently disassociate himself from P or X's failure to disassociate from P was not a part of a reasonable strategy to prevent further or greater harm.⁶⁹

McGary menar alltså att medlemmar av ett kollektiv har en skyldighet att hindra övriga gruppmedlemmar för att utföra skadliga handlingar. McGary menar att man inte nödvändigtvis är "oskyldig" om man är omedveten om den skada som kollektivet man är en del av åsamkar. Varje individ har enligt honom en skyldighet att göra sig medveten. Men om man efter rimlig ansträngning därefter fortfarande är omedveten ställs saken i en annan dager. McGary menar att "where reasonable efforts have been made to become knowledgeable, ignorance can warrant the conclusion that the agent is not liable."⁷⁰ Och vidare: "Pleading ignorance is no excuse unless one has made a reasonable effort to become knowledgeable."⁷¹ De som inte ingriper eller distanser sig ifrån gruppen är således att betrakta som en del av kollektivet ifråga, såvida de inte verkligen försökt att göra sig medvetna men inte lyckats, menar McGary.

⁶⁸ McGary, Howard. [1986] 1991. "Morality and Collective Liability" i May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) 1991. *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers. s. 84.

⁶⁹ McGary [1986] 1991: 83.

⁷⁰ McGary [1986] 1991: 84.

⁷¹ Ibid.

4 Har män ett kollektivt ansvar för den strukturella underordningen av kvinnor?

Jag har i detta kapitel för avsikt att sammanföra de båda diskussioner som jag i föregående kapitel redogjort för. Hur ska vi egentligen se på ansvarsfrågan utifrån ett feministiskt perspektiv? I första hand har jag för avsikt att diskutera och problematisera huruvida män som grupp har ett kollektivt ansvar för förtryckande handlingar som män utövar mot kvinnor, till exempel våldtäkter. Därutöver har jag för avsikt att diskutera och redovisa min kritik mot alternativa ståndpunkter, så som att endast specifika män har ett moraliskt ansvar och att även kvinnor har kollektivt moraliskt ansvar i sammanhanget.

4.1 Mäns kollektiva moraliska ansvar

Feministisk teori, i den form som jag tidigare redovisat, utgår ifrån grundantagandet att kvinnor generellt utsätts för en strukturell underordning i relation till män. Min uppfattning är att en feministisk teori om moraliskt ansvar nödvändigtvis måste grunda sig i en kollektivistisk syn på moraliskt ansvar. Jag menar att ansvaret för denna underordning inte till fullo kan förstås i termer av individuellt moraliskt ansvar. Vanligtvis koncentrerar sig diskussioner om moraliskt ansvar kring ansvar för enskilda handlingar. Men i och med att den feministiska teorin lägger stor tyngd vid vilken påverkan socialiseringsprocessen har på vilka identiteter som skapas inom könskategorierna ställs ansvarsfrågan delvis i en annan dager. Moraliskt ansvar i frågan om förtryck av kvinnor kan inte endast härledas ur enskilda handlingar eftersom det är först när vi ser dessa enskilda handlingar som delar i en större struktur som könsmaktsordningen tydliggörs. Jag menar att användandet av en individualistisk teori om moraliskt ansvar, i det här sammanhanget, vittnar om en förenklad syn på ansvar som inte tar hänsyn till de strukturella ojämlikheter som präglar förutsättningarna för individers moraliska handlande. Den traditionella moralfilosofins utgångspunkt att etiken utgörs av relationer mellan jämlikar på ett snarast affärsmässigt vis är därmed i praktiken orealistisk, en ståndpunkt som tidigare framförts av Anette Baier.⁷² Baier menar att man tidigare i allt för hög utsträckning utgått ifrån att

⁷² Baier, Annette C. [1987] 2005. "The Need for More than Justice" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) 2005. *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing.

aktörerna i etiska dilemman har reella och jämförbara valmöjligheter, något som inte alltid är fallet just på grund av kvinnors strukturella underordning.⁷³ Därför bör vi förorda en kollektivistisk syn på moraliskt ansvar, eftersom en sådan tar hänsyn till att strukturer bestämmer ramarna för aktörers handlingsutrymme samt att enskilda handlingar inte alltid kan särskiljas från det kollektiva handlande som utförs av den grupp som aktören är en del av.⁷⁴

Vilka konsekvenser får en sådan utgångspunkt på diskussionen kring män som kollektiv och dess ansvar för kvinnors strukturella underordning? Jag kommer att argumentera för att män, i viss mån, har ett kollektivt moraliskt ansvar för kvinnors generella underordning och de uttryck som detta får till konsekvenser i form av till exempel våldtäkter. Med detta menar jag dock inte att varje man är individuellt moraliskt ansvarig för varje våldtäkt i lika hög grad som den specifika förövaren. Däremot har jag för avsikt att argumentera för att män som kollektiv har ett gemensamt ansvar för att de skapar ett handlingsutrymme för dessa handlingar att möjliggöras i.

4.1.1 Kan män ses som ett kollektiv?

Låt oss dock först belysa frågan huruvida män kan ses som ett kollektiv av det slag som det är relevant att tillskriva kollektivt moraliskt ansvar. Jag menar att det är rimligt att betrakta män, i det samhälle vi lever i, som ett kollektiv enligt Larry Mays definition. Män som grupp uppfyller först och främst Larry Mays första kriterium på ett kollektiv, det vill säga att individerna som bildar kollektivet måste vara relaterade till varandra på ett sådant vis att de möjliggör för varandra att utföra en typ av handlingar som de inte hade kunnat utföra på egen hand.⁷⁵ Detta visar sig på så vis att individuella män rimligen inte hade kunnat utföra handlingar, exempelvis av slaget sexuellt våld mot kvinnor, i tillnärmelsevis lika hög grad om de inte varit en del av kollektivet män. Jag ska senare argumentera närmare för denna ståndpunkt.

Utifrån ett feministiskt perspektiv ter det sig snarast uppenbart att en hög grad av gruppsolidaritet, vilket May betonar, i hög grad står att finna hos kollektivet män. Som tidigare framhållits menade bland andra de Beauvoir att den manliga identiteten reproduceras i motsättning till den kvinnliga. På samma vis menar jag att man kan se hur gruppsolidariteten i kollektivet män reproduceras i motsättning till kollektivet kvinnor. Utifrån ett feministiskt perspektiv bör mäns solidaritet gentemot varandra ses som en produkt av en vilja att slå vakt om sin maktposition visavi kvinnor. Utgångspunkten i mycket av den moderna feministiska teorin är just att det finns en solidaritet mellan män som kollektiv vilket reproducerar de manliga maktstrukturerna.

⁷³ Jfr Baier [1987] 2005.

⁷⁴ Jfr McGary [1986] 1991: 86.

⁷⁵ May 1987: 55.

Likaväl lever män som grupp upp till Mays andra kriterium, det vill säga att vissa individer inom gruppen ska vara "authorized, or appear to be authorized, to represent their own actions as the actions of the group as a whole."⁷⁶ Jag menar att Mays begrepp "apparent authority" tydliggörs när det ställs underförstådda krav på hur en man förväntas agera just i och med att han är en del av kollektivet män. Som man förväntas det i många situationer att man ska leva upp till ett handlingsmönster som är representativt för kollektivet män. Sammanfattningsvis menar jag därmed att män som grupp bör ses som den typ av löst organiserat kollektiv som Larry May har beskrivit. Dessutom menar jag att Larry Mays teori om kollektivt ansvar är fruktbar att applicera på ett feministiskt perspektiv. Mays teori delar som bekant vissa av den feministiska teorins grundantaganden, exempelvis fokuseringen på hur enskilda individers handlande påverkas av de kollektiva identiteter som har hegemoni inom gruppen.

4.1.2 Att skada kvinnor som grupp

Det är också relevant att diskutera sexism, och kanske framförallt företeelsen våldtäkt, i kollektiva termer av ett annat skäl. Detta skäl är att våldtäkter inte endast drabbar de enskilda kvinnor som utsätts för dessa handlingar, utan istället drabbar och bringar våldtäkter skada gentemot kvinnor som kollektiv. Ett exempel på detta är det nyligen uppmärksammade fallet med den så kallade Hagamannen i Umeå. Trots att de överfallsvåldtäkter som Hagamannen gjorde sig skyldig till "endast" drabbade ett tiotal kvinnor fick hans handlingar negativa konsekvenser för många av de femtiotusen kvinnorna i Umeå.⁷⁷ En grupp kvinnor, många gånger större än de som direkt blev utsatta för Hagamannens dåd, drabbades indirekt på så vis att de tidvis levde i rädsla för att utsättas för något liknande. Deras rörelsefrihet och handlingsfrihet inskränktes därmed också påtagligt på så vis att många inte vågade röra sig fritt under vissa tidpunkter och på vissa platser. Jämfört med män har kvinnor därmed en betydligt lägre rörelse- och handlingsfrihet.

Vad jag menar är att Hagamannens dåd inte endast drabbade de kvinnor som direkt utsattes för dessa handlingar – de drabbade hela samhällets kvinnor som grupp.⁷⁸ På samma vis drabbades naturligtvis inte män. Kvinnor är utsatta för hotet om våldtäkt just i egenskap av att de är kvinnor, med andra ord – de är hotade som grupp.⁷⁹

⁷⁶ Ibid.

⁷⁷ Kadhammar, Peter, 2006. "Nu törs de röra sig fritt på stan" i *Aftonbladet*, 2006-03-30.

⁷⁸ Jfr May, Larry, 1998. *Masculinity and Morality*. Ithaca and London: Cornell University Press. s. 62-64.

⁷⁹ Emellertid kan denna diskussion i det här sammanhanget ses som parantetisk eftersom den rör frågan om kollektiva offer snarare än kollektiva förövare.

4.1.3 För vad har män ett kollektivt ansvar?

Det huvudsakliga argumentet för att män har ett kollektivt moraliskt ansvar vilar på hypotesen att det finns ett kausalt samband mellan de utpräglade våldsamma uttrycken av förtryck mot kvinnor, så som till exempel förekomsten av våldtäkter, och ett mindre synligt förtryck av kvinnor inom samhällets övriga sfärer. Med andra ord menar jag att mäns handlingsutrymme att utföra sexuella våldshandlingar mot kvinnor ökar genom att kvinnor ges en underordnad ställning inom övriga delar av samhället. I den mån män som kollektivt agerar för att befästa sin strukturella maktställning inom samhället är det således relevant att diskutera kollektivets ansvar för de förtryckande handlingar mot kvinnor som denna struktur möjliggör. Men är alla män per automatik medlemmar av det kollektiv som handlar så? I det här sammanhanget är det av vikt att poängtera distinktionen mellan genus och kön. Min utgångspunkt, är som tidigare påpekats, att könsidentiteter väsentligen är socialt konstruerade. Jag menar inte att alla som är av det biologiska könet man därmed följaktligen ingår i detta kollektiv. Istället menar jag att kollektivet ifråga snarare innefattar de vars genustillhörighet är kategorin män, det vill säga de som tillhör denna historiskt och socialt konstruerade identitet.

Det samband som jag försöker att klargöra blir kanske tydligare om vi gör ett tankeexperiment. Låt oss anta att vi levde i ett samhälle som var fullständigt jämställt mellan män och kvinnor vad det gäller situationen på arbetsmarknaden, i politiken och i familjelivet. Låt oss dessutom tänka oss att kvinnor och män generellt sett var ekonomiskt jämlika, således befann sig inte kvinnor i ekonomisk beroendeställning till män. Lägg därtill att det inte förekom någon sexistisk framställning av kvinnor i kultur, media och reklam. Frågan vi bör ställa oss är följande: hade det varit rimligt att tänka sig att kvinnor utsattes för en lika hög grad av våld, sexuella trakasserier och våldtäkter i vårt fiktiva (och i övrigt jämställda) samhälle jämfört med det samhälle vi lever i idag? Enligt mitt sätt att se det är det inte någon rimlig tanke. Jag menar alltså att det ter sig orimligt att tänka sig att kvinnor skulle utsättas för en lika hög grad av sexuellt våld i det hypotetiskt jämställda samhället. Visserligen skulle troligen sexuellt våld förekomma även i ett sådant samhälle, men det ter sig inte rimligt att tänka sig att det skulle ske i högre grad mot kvinnor än mot män, så som jag ser det. Därmed menar jag att det är rimligt att tänka sig att sexuellt våld mot kvinnor möjliggörs genom att kvinnor underordnas och behandlas sexistiskt av män inom samhällets övriga sfärer. Med andra ord, våldtäktsmän utför inte sina handlingar i ett socialt vakuum, deras handlingar är de mest våldsamma uttrycken av ett förtryck som förekommer inom hela det patriarkala samhället.⁸⁰ En liknande ståndpunkt har tidigare förts fram av May och Strikwerda. De menar att:

⁸⁰ Denna ståndpunkt utesluter naturligtvis inte att det även kan finnas alternativa förklaringar till sexuellt våld, till exempel psykologiska störningar.

It is possible to think of patriarchy as the oppressive practices of men coordinated by the common interests of men, but not organized intentionally. *It is also productive to think of rape as resulting from patriarchy.* For if there is a “collective” that is supporting or creating the prevalence of rape it is not a highly organized one, since there is nothing like a corporation that intentionally plans the rape of women in western culture.⁸¹

Hypotesen om att våldtäkter indirekt stöds av mäns kollektiva handlande problematiserar dock frågan om den enskilde våldtäktsmannens moraliska ansvar. May och Strikwerda menar att våldtäktsmän bör hållas fullständigt individuellt moraliskt ansvariga, men samtidigt menar de att det handlar om ren slump vilken man det är som hamnar i den situation att han begår en våldtäkt.⁸² I och med att de lägger sådan stor vikt vid kollektivets påverkan på aktören problematiserar detta frågan om individuellt moraliskt ansvar ytterligare.⁸³ Som Brennan uttrycker det:

If we are who we are largely because of our socialization in a sexist (racist, ableist, heterosexist) society, then who bears responsibility for sexist attitudes and actions?⁸⁴

Detta öppnar upp för ståndpunkten att den sociala kontext som individen socialiseras in i spelar så stor roll för individens handlingsfrihet att idén om individuellt moraliskt handlande undergrävs.⁸⁵ Victoria Davion har kritiserat denna uppfattning. Hon uttrycker sin kritik mot May och Strikwerda enligt följande:

I am worried about the tension between stating on the one hand, that rape is caused by societal conditioning, that it is largely a matter of luck who turns out to be the rapist, and, on the other, saying that the rapist is fully responsible for his actions. If he had no control over his upbringing, then how can he be morally responsible for his crime? If it is purely a matter of luck, it begins to be difficult to understand how it can be the rapist's fault,⁸⁶

Jag instämmer i Davions kritik mot May och Strikwerda, tyvärr gör dock Davion inga försök att lösa dilemmat. Emellertid menar jag att om vi ska kunna komma närmare en rimlig lösning behöver vi tydliggöra förhållandet mellan aktör och struktur. Som jag tidigare anfört instämmer jag med May och Strikwerda att vi bör se de strukturella orsakerna till förekomsten av våldtäkter. Detta innebär dock inte

⁸¹ May, Larry – Strikwerda, Robert, 1994. “Men in Groups: Collective Responsibility for Rape” i *Hypatia* vol. 9, no. 2. s. 144. Min kursivering.

⁸² May – Strikwerda 1994: 139.

⁸³ Jfr Brennan, Samantha, 1999. “Recent Work in Feminist Ethics” i *Ethics*, Vol. 109, No. 4 (Jul., 1999). s. 875.

⁸⁴ Ibid.

⁸⁵ Ibid. Jfr Eduars, Maud, 2002. Förbjuden handling – Om kvinnors organisering och feministisk teori. Malmö: Liber. s. 114-115.

⁸⁶ Davion, Victoria. 1995. “Rape, Group Responsibility and Trust” i *Hypatia* vol. 10 no. 2 (Spring 1995). s. 156.

att de män som utövar våld mot kvinnor i det samhälle vi lever i inte har moraliskt ansvar för sina handlingar. Problemet med May och Strikwerdas syn är att de lägger ett alltför ensidigt fokus på strukturella förklaringar, de uppmärksammar inte samspelet mellan aktör och struktur. Utifrån en ensidig fokusering på strukturer blir det, som Davion påpekar, hart när omöjligt att även tillskriva individuellt moraliskt ansvar. Aktören blir således endast ett offer för strukturen och kollektivets handlande.⁸⁷ Vad May och Strikwerda inte i tillräckligt hög grad fokuserar på är att strukturer också skapas av individer, och att individerna därmed också i någon mån bör ha ett individuellt moraliskt ansvar. Bo Rothstein uttrycker det på följande vis:

Samhälleliga strukturer skapas och reproduceras av konkret handlande enskilda individer. Strukturella förhållanden är inga organiska fenomen som saknar koppling till enskilda individers handlingar därför att ingen formell eller informell regel eller systematisk ordning i samhället kan existera utan att de enskilda individerna agerar för att reproducera dessa. Därmed kan inte strukturförklaringar existera frikopplade från aktörförklaringar...⁸⁸

Genom att på detta sätt klargöra samspelet mellan aktör och struktur menar jag att vi på ett tydligare sätt kan diskutera *både* kollektivt och individuellt moraliskt ansvar. Vad som skiljer min ståndpunkt från May och Strikwerdas är således att jag menar att mäns kollektiva handlande bör förstås på så vis att det möjliggör för män att i vissa sammanhang utöva sexuellt våld mot kvinnor. Man kan således se det som att män som kollektivt skapar ett strukturellt handlingsutrymme (häri ligger mäns kollektiva moraliska ansvar) för vissa män att agera i (för detta agerande har dessa män ett individuellt moraliskt ansvar). Till skillnad från May och Strikwerda menar jag därför inte att det moraliska ansvaret för den enskilda individens handling fullständigt bör tillskrivas kollektivet.

Förutom det individuella moraliska ansvaret menar jag alltså att det samtidigt finns ett bredare moraliskt ansvar som tillfaller kollektivet. Detta eftersom, för att återknyta till Larry May, vi har att göra med en handling som inte hade kunnat utföras om individen som utförde den inte hade tillhört det aktuella kollektivet. Dessa handlingar är med andra ord beroende av den idé om maskuliniteten som skapats inom kollektivet män. Utan de vardagliga tysta samtycket ifrån majoriteten av män skulle inte de män som utövar sexuellt våld mot kvinnor kunna utföra dessa handlingar.⁸⁹ Handlingsutrymmet för dessa handlingar bygger således på att det finns en struktur av "lågintensivt" förtryck. Som Calhoun uttrycker det:

⁸⁷ Jfr Eduars, Maud, 2002. Förbjuden handling – Om kvinnors organisering och feministisk teori. Malmö: Liber. s. 114-115.

⁸⁸ Rothstein, Bo. 2000. "Den moderna könsmaktsordningens grundbult" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2000:1. s. 4. URL: <http://www.pol.gu.se/file/Person/Rothstein/Konsmaktsordn%20-%20STVT.pdf>

⁸⁹ Abbott, Pamela – Wallace, Claire, 1998. *Introduktion till sociologi. Feministiska perspektiv*. Studentlitteratur: Lund. s. 281.

Without the ordinary man's participation in routine social practices, in marriage, in the workplace, in daily conversation, oppression would not take the universal form it does.⁹⁰

May menar att medlemmarna i ett kollektiv kan bidra till orätta handlingar genom att stödja, främja och underlätta för dem inom kollektivet som direkt utför handlingarna. I vilken mån förekommer detta inom kollektivet män? På vilket sätt stödjer, främjar och underlättar övriga män för dem som utövar sexuellt våld mot kvinnor? Det är naturligtvis en empirisk fråga som är svår att i detta sammanhang tillförlitligt besvara. Det problematiska är dessutom att det förtryck som förekommer i samhället, exempelvis sexism och diskriminering, ofta är ett slag av förtryck där förtryckaren sällan kan ställas till juridiskt ansvar. Vad jag har i åtanke är till exempel det objektifierande vis som kvinnor ofta framställs på inom kultur, media och reklam. Men även hur kvinnor socialt utestängs från många av samhällets maktsfärer, till exempel på arbetsmarknaden, i politiken, etc. I vissa fall kan förvisso även ett juridiskt moraliskt ansvar knytas till denna typ av handlingar. Ofta handlar det dock om underförstådda, inte sällan symboliska, handlingar och ickehandlingar där det är svårt att knyta ett juridiskt ansvar till den moraliska individen.

Flera feministiska teoretiker har uttryckt ståndpunkten att konsumtion av pornografi tenderar att utgöra en typ av indirekt stöd för våldtäkter, i den mån det innehåller inslag som förhållig sexuell utnyttjande.⁹¹ Longino har förfäktat ståndpunkten pornografi är en pådrivande faktor till att sexuellt våld förekommer i samhället. Hon menar att "pornographic works could precipitate sexual assaults against women because they endorse or recommend the violation and degradation of women."⁹² Vidare menar hon också att "pornography shows men and women taking pleasure in activities that objectify women and treat women as less than human."⁹³ Även Cathrine MacKinnon har argumenterat för att det finns ett kausalt samband mellan pornografi och sexuellt våld mot kvinnor. Hon menar att:

Pornography perpetuates a climate in which women are both defined as sexual objects and constantly threatened with violence, making it impossible for them to exercise whatever formal rights they have won.⁹⁴

⁹⁰ Calhoun, Cheshire, 1989. "Responsibility and Reproach" i *Ethics*, Vol. 99, No. 2 (Jan., 1989), s. 389.

⁹¹ Shrage, Laurie, 2004. "Feminist Perspectives on Sex Markets", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2004 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/sum2004/entries/feminist-sex-markets/>>.

⁹² Shrage 2004.

⁹³ Shrage 2004.

⁹⁴ Shrage 2004.

MacKinnon menar således att den inom pornografin förekommande objektifieringen av kvinnor understödjer sexuellt våld och underminerar kvinnors handlingsfrihet. Vidare menar MacKinnon att:

Viewing sexual material containing express aggression against women makes normal men more willing to aggress against women. It also makes them see a woman rape victim as less human, more object-like, less worthy, less injured, and more to blame for the rape.⁹⁵

Om vi alltså antar att det finns ett kausalt samband mellan pornografi och våldtäkt innebär det att män som konsumerar pornografi, där sexuellt utnyttjande förhålls, indirekt har ett moraliskt ansvar för våldtäkter i och med att de stöder, främjar och underlättar för de inom kollektivet som direkt utför dessa handlingar. Samtidigt befäster dessa företeelser mäns makt över kvinnor. Jag menar dock att det är rimligt att tänka sig att ett liknande kausalsamband existerar även mellan andra former av sexism och våld mot kvinnor. Epistemologiskt finns det dock omfattande problem med att empiriskt klarlägga detta samband. Emellertid menar jag att vi inte empiriskt behöver finna dessa kausalsamband för att detta argument ska framstå som rimligt. Sammanfattningsvis anser jag att det är rimligt att hävda att de män som bidrar till att kvinnor objektifieras och förtrycks inom andra sfärer utgör ett indirekt stöd till dem som direkt utför sexuella våldshandlingar mot kvinnor.

4.1.4 Problemet med aktörernas eventuella brist på medvetenhet om sina handlingars konsekvenser

Hittills har jag första hand diskuterat i vilken mån moraliskt ansvar bör tillfalla kollektivet eller förövaren. Men låt oss nu istället problematisera den roll som de övriga individerna inom kollektivet har. Jag tänker här inte på de specifika individer som gör sig skyldiga till våldtäkter, våld och sexuella trakasserier. Istället bör vi ställa oss frågan vilket moraliskt ansvar den resterande delen av kollektivet har, det vill säga dem som indirekt stöder eller underlåter att ingripa i dessa handlingar. Märk väl att jag inte endast syftar på individer som direkt betraktar exempelvis en våldtäkt utan även syftar på dem som är medvetna om i vilken hög grad sexistiska handlingar förekommer i samhället men inte agerar för att motverka detta. Hur ska vi då konkretisera det moraliska ansvaret för dessa handlingar på kollektiv och individuell nivå?

Men vi behöver här stanna upp och problematisera frågan ytterligare. Ett problem som uppkommer är det faktum att många av de män som indirekt bidrar till förekomsten av sexuellt våld mot kvinnor, samt de män som underlåter att ingripa, antagligen inte anser att det gör något fel eller orätt. De är uppfostrade till

⁹⁵ MacKinnon, Catherine A. 1989 "Sexuality, Pornography, and Method: "Pleasure under Patriarchy" i *Ethics*, Vol. 99, No. 2 (Jan., 1989), s. 333-334.

att vara män på ett visst vis och deras manliga identitet ställer krav på ett visst beteende och handlingsmönster. Jag antar att en stor del, för att inte säga en övervägande majoritet, av gruppen män inte skulle se den koppling som jag här har gjort mellan kvinnors generella underordning och våld mot kvinnor. Sannolikt skulle man till exempel argumentera för att det utgör en naturlig ordning eller att det är individuella unika handlingar som inte är delar av en större struktur. Men det är just när dessa handlingar sätts i sitt större sammanhang som dess skadliga konsekvenser framträder. Men är det rimligt att påstå att män, som inte är medvetna om att sitt sexistiska beteende och de negativa konsekvenser som detta beteende för med sig, är moraliskt ansvariga för sina handlingar? Som tidigare anförts menar Larry May att kollektivt handlande och moraliskt ansvar inte förutsätter kollektivt självmedvetande. Calhoun har dock på ett intressant sätt närmare problematiserat frågan. Hon diskuterar moraliskt ansvar och de problem som individernas omedvetande utgör i relation till den feministiska teorin. För att konkretisera problemet gör Calhoun en distinktion mellan "normal moralisk kontext" och "onormal moralisk kontext".⁹⁶ Tracey Isaacs beskriver Calhouns definition av en "normal moralisk kontext" enligt följande:

In normal contexts, we expect people to be familiar with the language, the rules, and the principles, as well as expecting them to be familiar with what the rules apply to (e.g., promises, respect, pollution, etc.). Ignorance in these contexts will be ignorance of what the moral community in general knows.⁹⁷

En "onormal moralisk kontext" komplicerar dock diskussionen om moraliskt ansvar, eftersom en sådan uppstår:

[A]t the frontiers of moral knowledge when a subgroup of society (e.g., bioethicists or business ethicists [or feminists]) makes advances in moral knowledge faster than they can be disseminated to and assimilated by the general public and the subgroup at moral risk (e.g., physicians, corporate executives). As a result, the rightness or wrongness of some courses of action (for example, routine involuntary sterilization of the mentally retarded) are, for a time, transparent only to the knowledge-acquiring subgroup but 'opaque' to outsiders.⁹⁸

Calhoun menar att feminismens kritik mot det traditionella samhället sker i just en sådan "onormal moralisk kontext". Den feministiska kritiken riktar sig ofta mot företeelser som anses moraliskt oproblematiska i det övriga samhällets ögon men som utifrån en feministisk ståndpunkt utgör moraliska problem. Med andra ord: utifrån en feministisk ståndpunkt ser vi hur vissa handlingar bidrar till att befästa förtryck av kvinnor och öppnar upp handlingsutrymme för våldshandlingar mot

⁹⁶ Calhoun 1989. Min översättning, på engelska används begreppen "normal moral context" respektive "abnormal moral context".

⁹⁷ Isaacs, Tracy, 1997. "Cultural Context and Moral Responsibility" i *Ethics*, Vol. 107, No. 4. (Juli, 1997), s. 675.

⁹⁸ Calhoun 1989: 396.

kvinnor. Samma handlingar är dock ur en icke-feminists perspektiv närmast oförargliga, för att använda Calhouns terminologi är de således ”opaque” för de utomstående. Calhoun menar att:

The central case here is sexist behavior engaged in by people whose wrongdoing is widespread or even pervasive, and who are responding to widely held social norms.⁹⁹

Således är inte de agerade individerna medvetna om att deras handlingar befäster sexistiska strukturer och begränsar kvinnors liv. Dessutom är dessa handlingar socialt accepterade inom den egna gruppen, de hör till det allmänna handlingsmönstret. Men det är dock likaväl så att “[t]heir participation in oppressive social practices helps sustain the social acceptance of those practices.”¹⁰⁰ Vi bör dock påpeka att de individer vi diskuterar, i det här fallet de män som indirekt stöder sexuellt våld mot kvinnor samt de som underlåter att ingripa mot desamma, naturligtvis är fullständigt utvecklade moraliska agenter. Problemet är alltså att i en ”onormal moralisk kontext” inser inte de agerande individerna vilken skada deras handlingar gör. De uppvisar så att säga en moralisk ignorans som är sällan förekommande i en ”normal moralisk kontext”.¹⁰¹ I en ”onormal moralisk kontext” däremot är ignorans, utifrån majoritetens synvinkel, normen. Låt mig citera Calhoun för att ytterligare klargöra distinktionen:

Public consensus on the wrongness of discriminatory hiring, sexual harassment, and marital rape makes the moral context in which these oppressive acts occur a normal one. But feminists also critique a wide range of actions and practices that would not, in popular consciousness, be considered wrong (male bias in psychological and other theories, the design of female fashions, the use of 'he' neutrally, heterosexual marriage, and so on). Here the context of these actions shifts to an abnormal one. [...] Because of idiosyncrasies not shared by other new areas of applied ethics, feminist criticism creates an abnormal moral context that is particularly resistant to normalization.¹⁰²

För att ta ett exempel kopplat till vårt fall kan vi tänka oss en man som i sin vardag agerar sexistiskt mot kvinnor i sin omgivning. Han använder ett sexistiskt språkbruk, på sin arbetsplats uppvärderar han sina manliga kollegors arbetsinsatser och mot kvinnorna på arbetsplatsen använder han däremot en nedsättande jargong. Låt oss helt enkelt anta att denna man överlag är sexistisk mot kvinnorna i sin närhet. Men märk väl att hans agerande anses av honom själv och männen i hans omgivning som fullständigt normalt. Vi antar dock att hans agerande också upplevs som kränkande av kvinnorna i hans omgivning, hans

⁹⁹ Sunstein, Cass R. 1989. “Introduction: Notes on Feminist Political Thought” i *Ethics*, Vol. 99, No. 2. (Jan., 1989), s. 228.

¹⁰⁰ Calhoun 1989: 393.

¹⁰¹ Calhoun 1989: 396.

¹⁰² Calhoun 1989: 397.

agerande utgör hinder för dem vad det gäller deras möjligheter att utöva sin handlingsfrihet. Vidare har den här mannen heller aldrig varit i kontakt med feministisk teori. Han har heller inga incitament att ifrågasätta sitt eget beteende eftersom han får positiv bekräftelse av sin omgivning. Oavsett om han är medveten om det eller ej har hans handlande dock negativa konsekvenser på så vis att det inskränker och begränsar kvinnors livssituation, samt att hans handlingar bidrar till att reproducera könsmaktsordningen i samhället.

Hur ska vi då hantera frågan om moraliskt ansvar för den här typen av handlingsmönster gentemot vetenskapen om att den här individen agerar i en ”onormal moralisk kontext”? Calhoun ifrågasätter om vi bör betrakta dessa individer inom kollektivet som ansvariga eftersom: ”there is little point in having either system of obligations if people can easily avoid the sanctions against nonconformity by pleading ignorance.”¹⁰³ Ska vi då avstå ifrån att tillskriva moraliskt ansvar i och med att mannen i fråga ”inte vet bättre”? Det ter sig inte som en tillfredsställande lösning enligt mitt sett att se det. Genom att ursäkta dessa mäns beteende bidrar vi troligen inte till att förbättra situationen, snarare ses det förmodligen som om deras agerande sanktioneras ytterligare. Men ska vi då istället tillskriva dem ansvar för handlingar som de inte anser vara skadliga och därtill ses som normala och accepterade? En sådan syn ligger närmare den ståndpunkt som Howard McGary ger uttryck för. Han menar att varje individ har en skyldighet att göra sig medveten. Däremot menar McGary att om man efter rimlig ansträngning fortfarande inte är medveten om det felaktiga i kollektivets handlande kan agenten inte tillskrivas moraliskt ansvar.

Calhoun ställer dock inte dessa krav om rimlig ansträngning på de moraliska agenterna. Hon vill istället finna en lösning som går ut på att kritisera utövandet av handlingarna men inte de agerande individerna. Därför menar hon att det finns ett behov av att explicit inta ståndpunkten att dessa specifika män inte har något moraliskt ansvar i sammanhanget.¹⁰⁴ Calhoun menar att:

In situations where agents act wrongly on the basis of ignorance that is understandable given the context, it is plausible to believe that, even in acting wrongly, they are not morally responsible.¹⁰⁵

Skulle därmed en lösning kunna vara att kollektivet är moraliskt ansvarigt, medan de individer som konstituerar kollektivet inte är moraliskt ansvariga (bortsett ifrån de inser det felaktiga i sina handlingar)? Med andra ord, bör vi därmed dra slutsatsen att individerna i ett kollektiv i det här fallet kan vara oskyldiga medan kollektivet som sådant är moraliskt ansvarigt? Liknande ståndpunkter har förfäktats av såväl Larry May som Torbjörn Tännsjö.¹⁰⁶ Jag menar att sådan lösning kan vara tilltalande även ur ett feministiskt perspektiv. Det är dock av vikt

¹⁰³ Calhoun 1989: 396.

¹⁰⁴ Calhoun 1989: 403, Sunstein 1989: 228.

¹⁰⁵ Isaacs 1997: 684.

¹⁰⁶ May 1987; Tännsjö 2003.

att hålla fast vid ståndpunkten att vara kritisk till de delar av manligt kollektivt handlande som direkt och indirekt stöder strukturella ojämlikheter och möjliggör sexistiska handlingar mot kvinnor.

Det finns dock ytterligare omständigheter som bör tas i beaktande innan vi går vidare. Calhoun påpekar att det omedvetande kollektivet kan få fördelar av att agera inom en ”onormal moralisk kontext”. Deras egenintresse av att bevara status quo kan därför motivera förträngning och ignorans. Därför bör vi ställa oss frågan: hur vet vi att medlemmarna i kollektivet inte bara ”spelar” oförstående som en strategi att behålla sin makt?¹⁰⁷ Vi bör också ställa oss frågan i vilken mån det samhälle vi lever i verkligen utgör den typ av ”onormal moralisk kontext” som Calhoun beskriver. Jag ställer mig tveksam till om verkligen dessa ganska grundläggande feministiska idéer som Calhoun diskuterar fortfarande endast är livskraftiga inom en begränsad del av befolkningen och således skulle vara ”opaque” gentemot majoriteten. Snarare strider det mot, åtminstone min egen, intuition om det skulle vara så att större delen av de män som utför sexistiska handlingar är fullständigt omedvetna om att dessa handlingar uppfattas som kränkande av mottagaren.

I den mån de män som konstituerar kollektivet män *da facto inte* befinner sig i en ”onormal moralisk kontext” utan istället är medvetna om den skada som till exempel sexistiskt beteende innebär, bör de så som jag ser det rimligen tillskrivas fullständigt individuellt ansvar för sina handlingar. Sammanfattningsvis menar jag alltså att det kan finnas situationer där kollektivet har ett moraliskt ansvar, men där individen inte har något individuellt moraliskt ansvar eftersom den enskilde inte inser det felaktiga i sina handlingar. Här menar jag dock att vi bör ställa högt ställda krav på att individen har gjort en rimlig ansträngning att göra sig medveten om det felaktiga i sina handlingar. I den mån en ”onormal moralisk kontext” är gällande är det således i mer marginella fall. Det är därmed inte troligt att till exempel våldshandlingar mot kvinnor utförs inom en ”onormal moralisk kontext” eftersom den handlande individen rimligen borde uppfatta att dessa handlingar är moraliskt felaktiga.

4.1.5 Hur bör det kollektiva ansvaret distribueras inom gruppen?

Hittills har jag alltså argumenterat för att det är relevant att hävda att män som kollektivt har ett kollektivt moraliskt ansvar för förtryck och sexism som drabbar kvinnor i den mån kollektivet män direkt och indirekt bidrar till dessa handlingar eller underlåter att ingripa. Vidare menar jag att det kollektivt moraliska ansvaret inte nödvändigtvis omfattar alla specifika individer som konstituerar kollektivet i den mån de trots rimliga ansträngningar inte är medvetna om det felaktiga i sina handlingar. Låt oss dock lämna frågan om gruppmedlemmarnas medvetande tills vidare. För stunden antar vi istället att vi att samtliga kollektivets medlemmar faktiskt är medvetna om vad deras handlingar får för konsekvenser. Bör då

¹⁰⁷ Jfr Calhoun 1989.

samtliga individer inom kollektivet tillskrivas individuellt moraliskt ansvar i lika hög grad eller bör nyckelmedlemmarna, det vill säga de individer som direkt utför de mest skadliga handlingarna, ha större skuld än de övriga? Med andra ord: hur bör det moraliska ansvaret distribueras inom kollektivet män?

En möjlig lösning skulle vara att hävda att varje individ inom kollektivet har lika stort individuellt ansvar för de handlingar som kollektivet har utfört eller möjliggjort för vissa av sina medlemmar att utföra. Emellertid kan en sådan lösning få närmast absurda konsekvenser. För att knyta an till det tidigare diskuterade exemplet skulle det i vårt fall få konsekvensen att alla män är ansvariga för varje våldtäkt vid varje tidpunkt i lika hög grad som de män som utfört de specifika våldtäkterna. En sådan lösning ter sig dock, åtminstone för mig, mindre intuitivt tilltalande. Istället vill jag föra fram en annan möjlig lösning.

Jag menar att det kan vara lämpligt att göra en distinktion mellan att å ena sidan vara ansvarig för att bidra till upprätthållandet av en sexistisk struktur som möjliggör våldtäkter och å andra sidan vara ansvarig för att ha bidragit till utövandet av en specifik våldtäkt.¹⁰⁸ I det förstnämnda fallet menar jag att det endast är nyckelmedlemmarna inom kollektivet, i det här fallet de som direkt utfört en våldtäkt, som bör hållas *individuellt* moraliskt ansvariga för just denna handling. Övriga individer inom kollektivet har dock del i ett kollektivt moraliskt ansvar.¹⁰⁹

Även om vi accepterar att individer som utför sexistiskt handlande inom samhällets olika sfärer indirekt bidrar till en kollektiv gruppstruktur som möjliggör våld mot kvinnor är det trots allt skillnad mellan att stödja en struktur och att utföra en våldtäkt. Således menar jag att vi bör se på ansvarsfrågan vad det gäller sexuellt våld mot kvinnor enligt följande: det är endast nyckelmedlemmarna, exempelvis de män som utför handlingar så som våldtäkter och de som har bidragit direkt till utövandet av dessa, som har individuellt moraliskt ansvar för dessa handlingar. Därtill har kollektivet män ett kollektivt moraliskt ansvar för att de bidrar till att skapa den struktur som möjliggör dessa handlingar. Jag menar att detta kollektiva ansvar är kvalitativt annorlunda än aggregatet av det moraliska ansvaret för dessa mäns enskilda handlingar, ty det är när man ser kollektivets handlingsmönster i dess strukturella kontext som dess konsekvenser synliggörs. Emellertid bör detta kollektiva moraliska ansvar därmed inte på något vis förringas, ty utan kollektivets agerande hade inte dessa handlingar i form av till exempel våldtäkter kunnat utföras.

¹⁰⁸ Denna distinktion diskuteras i Davion 1995: 166.

¹⁰⁹ Jfr May 1987: 110.

4.2 Alternativa ståndpunkter

En alternativ ståndpunkt till den föregående är att det kollektiva moraliska ansvaret inte endast omfattar män som grupp, utan att alla som bidrar till att kvinnor ges en underordnad ställning i samhället har ett kollektivt ansvar. Således skulle även de kvinnor som är delaktiga i denna process inkluderas i detta kollektiv. Jag menar att en sådan ståndpunkt kan vara intuitivt tilltalande, men jag har också för avsikt att visa att den är sammanbunden med vissa problem. Denna syn på ett mer allomfattande kollektivt ansvar skulle gå väl i hand med Virginia Helds syn på kollektivt ansvar. Held förutsätter som bekant inte någon form av koppling mellan individerna som konstituerar kollektivet. Således skulle man utifrån Held kunna hävda att alla som inser det felaktiga i de strukturella ojämlikheter som drabbar kvinnor därmed har ett kollektivt ansvar att förändra detta. Även om vi inte vill sträcka oss så långt som att säga att detta kollektiv av individer har ett moraliskt ansvar att ingripa så skulle man utifrån Helds teori kunna argumentera för att de skulle kunna hållas ansvariga för att inte ha organiserat sig på ett sådant vis att de kunnat ta ett beslut om hur man ska förhindra situationen.

Vad som är tilltalande med ståndpunkten är så som jag ser det följande. I viss mån är det troligen så att även kvinnor bidrar till att könsmaktsordningen reproduceras. Därmed tycks det rimligt att tänka sig att kvinnor därmed också skulle kunna ha någon form av kollektivt ansvar för detta. En sådan ståndpunkt är inte helt ovanlig. Amy har till exempel tolkat De Beauvoir som att "women are partly responsible for submitting to the status of the Other in order to avoid the anguish of authentic existence (hence, they are in bad faith)".¹¹⁰

Men det finns dock också, så som jag ser det, argument för att en sådan ståndpunkt är mindre tilltalande. Detta gör sig kanske framförallt gällande ur ett feministiskt perspektiv. För det första är det i allt väsentligt män som tjänar på den patriarkala samhällsstrukturen samtidigt som kvinnor förlorar på densamma. De som driver ståndpunkten att alla, så väl män som kvinnor, som bidrar till kvinnors underordning också är kollektivt moraliskt ansvariga uppmärksammar inte de maktförhållanden som finns mellan könen. McGary menar att vad som huvudsakliga kännetecknar ett kollektiv som kan tillskrivas moraliskt ansvar är just att kollektivet genom sina handlingar ges fördelar gentemot, samt på bekostnad av, det kollektiv de står i relation till.¹¹¹ Jag menar att det är ett starkt argument till varför män och inte kvinnor i första hand bör ses som kollektivt ansvariga i det här fallet.

¹¹⁰ Allen, Amy, 2005. "Feminist Perspectives on Power", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2005 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), Även tillgänglig via URL: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2005/entries/feminist-power/>>.

¹¹¹ McGary [1986] 1991.

Enligt mitt sätt att se det ter det sig dessutom mindre tilltalande att ge kvinnor det moraliska ansvaret för förtryck av kvinnor. Det finns alltså en viss tendens till "blaming the victim" i argumentation utifrån denna ståndpunkt. Vad man inte uppmärksammar är alltså att män som kollektiv tjänar på könsmaktsordningen på kvinnors bekostnad. Dessutom är det svårare att se vad som skulle vara den sammanhållande länken mellan de som konstituerar ett sådant allomfattande kollektiv, samt vad som avgränsar detta kollektivs medlemmar ifrån övriga individer. Det är vad det gäller en sådan typ av kollektiv inte heller lika uppenbart huruvida det finns gruppsolidaritet, samt gemensamma föreställningar om kollektiva identitetsuppfattningar och handlingsmönster.

5 Slutsatser och sammanfattning

Det har då blivit dags att sammanfatta de diskussioner som förts i uppsatsen. Den argumentation som förts har skett i, en delvis underförstådd, polemik gentemot ståndpunkten att endast specifika män har ansvar för förtryck av kvinnor och att det således inte existerar något kollektivt ansvar för handlingar så som våldtäkter. För tydlighetens skull kan det dock vara på sin plats att uttryckligen sammanfatta mina argument emot den traditionella individualistiska synen på moraliskt ansvar. I huvudsak menar jag att en sådan ståndpunkt inte är förenlig med en feministisk utgångspunkt. Först och främst tar en individualistisk ståndpunkt inte hänsyn till hur strukturer påverkar aktörers handlande, med andra ord ser man inte till att handlingarna utförs i en struktur präglad av ojämlikhet mellan könen. Detta är av särskild vikt eftersom att se hur strukturer påverkar individuellt handlande är en essentiell del av den feministiska teorin. Vad det gäller exemplet med män som utövar sexuellt våld mot kvinnor har jag också velat påpeka att en individualistisk syn på moraliskt ansvar inte tar hänsyn till det indirekta stöd som övriga män ger till dessa handlingar i den mån de utför handlingar som befäster könsmaktsordningens sexistiska struktur och på så vis underlättar samt skapar handlingsutrymme för dessa handlingar att ske. Dessutom menar jag att det är rimligt att tänka sig att sexuellt våld mot kvinnor inte förekommit i samma grad om inte det övriga samhällets, i många fall, sexistiska strukturer gett sitt indirekta stöd till sexistiskt beteende mot kvinnor.

Det kan här också vara på sin plats att ställa frågan hur kollektivet män bör hantera detta kollektiva ansvar. Inom den feministiska rörelsen har medvetandehöjande varit en traditionell strategi för att synliggöra strukturell ojämlikhet. Min uppfattning är att det skulle vara fruktbart om män i högre grad diskuterade och problematiserade sitt kollektiva agerande, samt sin ställning som potentiella förövare.¹¹² Det finns så som jag ser det ett behov av att höja medvetandet kring hur könsmaktsordningen reproduceras av enskilda mäns agerande. Ur feministisk synvinkel är det likaledes angeläget att inkorporera de feministiska idéerna i den normala moraliska strukturen, för att på så vis minska den reella förekomsten av att de feministiska idéerna är ”opaque” sett ur det manliga kollektivets synvinkel.

Slutligen bör det påpekas att det naturligtvis är angeläget att förändra dessa strukturer som tenderar att missgynna kvinnor. Eftersom dessa strukturer till syvende och sist reproduceras av enskilda individers agerande är det således på individnivå förändringen måste initieras. I de fall då män som kollektivt agerar på ett sätt som tenderar att strukturellt missgynna kvinnor har därför enskilda män ett

¹¹² Jfr Boëthius, Maria-Pia. [1976] 1981. *Skylla sig själv – En bok om våldtäkt*. Stockholm: Liber. s. 169.

ansvar att försöka förhindra dessa handlingar. Men hur bör då män agera i de fall då det inte finns möjlighet för den enskilde att förhindra det övriga kollektivets handlande? Ett förslag till lösning på den just ställda frågan ges i följande citat som därmed får avsluta uppsatsen:

...if one cannot prevent one's fellow group member from doing harm, it is important that one distance oneself from the harm in some way so as break the connection between oneself and one's group and thereby to diminish, or eliminate, one's share in the responsibility for the harm.¹¹³

¹¹³ May – Hoffman 1991: 3.

Referenser

Abbott, Pamela – Wallace, Claire, 1998. *Introduktion till sociologi. Feministiska perspektiv*. Studentlitteratur: Lund.

Allen, Amy, 2005. "Feminist Perspectives on Power", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2005 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), Även tillgänglig via URL: <<http://plato.stanford.edu/archives/win2005/entries/feminist-power/>>.

Baier, Annette C. [1987] 2005. "The Need for More than Justice" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) 2005. *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing.

Bartky, Sandra, [1990] 2005. "On Psychological Oppression" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing.

Boëthius, Maria-Pia. [1976] 1981. *Skylla sig själv – En bok om våldtäkt*. Stockholm: Liber.

Brennan, Samantha, 1999. "Recent Work in Feminist Ethics" i *Ethics*, Vol. 109, No. 4 (Jul., 1999). Sid. 858-893.

Calhoun, Cheshire, 1989. "Responsibility and Reproach" i *Ethics*, Vol. 99, No. 2 (Jan., 1989), sid. 389-406.

Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) 2005. *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing.

Cudd, Ann E. – Jones, Leslie E. 2005. "Sexism" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O. (red.) *Feminist Theory*. Blackwell Buplishing. Sid. 73-84.

Davion, Victoria. 1995. "Rape, Group Responsibility and Trust" i *Hypatia* vol. 10 no. 2 (Spring 1995). Sid. 153-156.

De Beauvoir, Simone. [1948] 2002. *Det andra könet*. Stockholm: Norstedts.

De Beauvoir, Simone. [1948] 2005 "Introduction from *The Second Sex*" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) 2005. *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing, s. 27-37.

- Eduars, Maud, 2002. *Förbjuden handling – Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Eshleman, Andrew, 2004. "Moral Responsibility", i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2004 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = <<http://plato.stanford.edu/archives/fall2004/entries/moral-responsibility/>>. or <http://www.science.uva.nl/~seop/entries/moral-responsibility/>
- Frye, Marilyn, [1983] 2005. "Oppression" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing, s. 84-91.
- Gemzöe, Lena, 2003. *Feminism*. Stockholm: Bilda Förlag.
- Held, Virginia, 1970. "Can a Random Collection of Individuals be Morally Responsible?" i *The Journal of Philosophy*, Vol. 67, No. 14 (Jul. 23, 1970). s. 471-481.
- Isaacs, Tracy, 1997. "Cultural Context and Moral Responsibility" i *Ethics*, Vol. 107, No. 4. (Juli, 1997), s. 670-684.
- Kadhammar, Peter, 2006. "Nu törs de röra sig fritt på stan" i *Aftonbladet* 2006-03-30.
- Lewis, H. D. [1948] 1991, "Collective responsibility". i May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) 1991. *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers. s. 17-35.
- MacKinnon, Catherine A. 1989 "Sexuality, Pornography, and Method: "Pleasure under Patriarchy" i *Ethics*, Vol. 99, No. 2 (Jan., 1989), s. 314-346.
- McGary, Howard. [1986], 1991 "Morality and Collective Liability" i May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) 1991. *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers. s. 77-89.
- Malm, Rasmus, 2005. "Den kollektiva manliga skulden" i *Bang* nr 2 2005 s. 36-38.
- May, Larry. 1987. *The Morality of Groups – Collective Responsibility, Group-Based Harm, and Corporate Rights*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- May, Larry, 1998. *Masculinity and Morality*. Ithaca and London: Cornell University Press.

- May, Larry – Hoffman, Stacey, 1991. "Introduction" i May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers. s. 1-17.
- May, Larry – Hoffman, Stacey, (red.) 1991. *Collective Responsibility – Five decades of Debate in Theoretical and Applied Ethics*. Rowman & Littlefield Publishers.
- May, Larry – Strikwerda, Robert, 1994. "Men in Groups: Collective Responsibility for Rape" i *Hypatia* vol. 9, no. 2. s. 134-151.
- May, Larry – Strikwerda, Robert, 1995. "Reply to Victoria Davion's Comments on May and Strikwerda" i *Hypatia* vol. 10, no. 2 (Spring 1995). s. sid. 157-158.
- Millett, Kate. [1970] 2000. *Sexual Politics*. University of Illinois Press
- Millett, Kate. [1970] 2005. "Theory of Sexual politics" i Cudd, Ann E. – Andreasen, Robin O., (red.) *Feminist Theory – A Philosophical Anthology*. Blackwell Publishing. s. 37-60.
- Narvesson, Jan. 2002. "Collective Responsibility" i *The Journal of Ethics*. Nr 6, 2002. Kluwer Academic Publishers. s. 179–198.
- Persson, Ingmar, 2004. "Tännsjö om kollektiv skuld" i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 03 2004. s. 56-57.
- Pfeiffer, Raymond S. 1985. "The responsibility of men for the oppression of women", i *Journal of Applied Philosophy*. 1985 vol. 2. s. 217-229.
- Rothstein, Bo. 2000. "Den moderna könsmaktsordningens grundbult" i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2000:1. Även tillgänglig via URL:
<http://www.pol.gu.se/file/Person/Rothstein/Konsmaktsordn%20-%20STVT.pdf>
- Shrage, Laurie, 1989. "Should Feminists Oppose Prostitution?" i *Ethics*, Vol. 99, No. 2. (Jan., 1989). s. 347-361.
- Shrage, Laurie, 2004. "Feminist Perspectives on Sex Markets", i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2004 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL: [<http://plato.stanford.edu/archives/sum2004/entries/feminist-sex-markets/>](http://plato.stanford.edu/archives/sum2004/entries/feminist-sex-markets/).
- Smiley, Marion, 2005. "Collective Responsibility", i *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2005 Edition)*, Edward N. Zalta (ed.), URL = [<http://plato.stanford.edu/archives/fall2005/entries/collective-responsibility/>](http://plato.stanford.edu/archives/fall2005/entries/collective-responsibility/).

Svensson, Kjell, 2004. "Makt och kvinnors underordning" i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 1 2004.

Sunstein, Cass R. 1989. "Introduction: Notes on Feminist Political Thought" i *Ethics*, Vol. 99, No. 2. (Jan., 1989), s. 219-228.

Tännsjö, Torbjörn, 2003. "Kollektiv skuld" i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 3 2003. s. 23-35.

Tännsjö, Torbjörn, 2004. "Svar till Ingmar Persson" i *Tidskrift för politisk filosofi*. Nr 03 2004. s. 57-58.